

Savremene revolucije - svojina i sloboda

DRAGUTIN LEKOVIĆ

CANU

Svaka revolucija rešava tri bitna problema - problem svojine, problem karaktera političkog sistema i oblika vladavine, i problem slobode. Ovi problemi su međusobno tesno povezani i uzajamno se uslovljavaju. Pored toga, revolucija je uspešno ostvarena kad pozitivno razrešava ove bitne probleme. Pomenuti problemi bili su ključni problemi u dvema najznačajnijim savremenim revolucijama - u velikoj Francuskoj revoluciji 1789. i u Oktobarskoj socijalističkoj revoluciji 1917. godine. Iako su te dve revolucije po karakteru i intencijama bitno različite, zajednički imenitelj im je u tome što su ta tri ključna problema stavile u prvi plan. Bitna razlika je u tome što je prva pitanje slobode rešavala i rešila na osnovi *privatne svojine* i što je stvorila koherenciju *privatne svojine, individualne delatnosti i lične slobode*. Druga je pitanje slobode rešavala na osnovima društvene svojine - svojine podruštvljene posredstvom države. Međutim, praksa je pokazala da ona nije uspešno rešila ni problem svojine, a ni problem individualne slobode. Zato je danas opravdano govoriti o revoluciji, svojini i slobodi, oceniti njene domete i promašaje i izvući pouke za tekući momenat i dalje istorijsko kretanje.

Razmotrimo najpre kako su se sukobi oko svojine i slobode odvijali u velikoj Francuskoj revoluciji 1789. godine.

Heterogena ne samo po socijalnim slojevima i socijalnim akterima, nego i po socijalno-političkim nazorima samih lidera Francuska revolucija je morala postati, i stvarno je ubrzo postala, poprište otvorene i oštre borbe oko *svojine, političkog oblika vladavine i individualne slobode*.

Iako je kao svoje borbene parole uzela slobodu i jednakost, u revoluciji se ubrzo pokazalo šta je važnije, sloboda ili jednakost. Oko ovog pitanja su se naročito sučeljavali montanjari i žirondinci. Prvi su tražili da jednakost bude ne samo pravna i politička, nego da se proširi i na oblast ekonomije. Za njih je sloboda bila beznačajna bez stvarne jednakosti.

Sukob oko *svojine i slobode*, koji je stalno bio prisutan, od početka 1791. godine znatno se zaoštrava u Konstitutivnoj skupštini. Tada su ultra-leve struje povele otvoreni rat protiv bogataša - zahtevale su da se nacija vrati u uživanje prvobitnih ili primitivnih prava koje karakteriše jednakost i koje su aristokrati i buržoazija već odavno narušili. U kritici svojine išlo se tako daleko da se zahtevala ne samo opšta imovinska jednakost nego čak i primena "agrarnog zakona", tj. pretvaranja zemlje u kolektivnu svojinu. Značaj problema svojine i odlučno zahtevanje nivelera da se ona ukine stavili su lidere revolucije u situaciju da se i oni o tome izjasne. Tih njihovih istupa bilo je mnogo, ali mi ćemo za ovu priliku odabrati one koji su najkarakterističniji.

U skupštinskom govoru od 2. aprila 1791. godine Mirabo je vatreno branio princip svojine i pravo njenog postojanja. Na pitanje da li je svojina izraz *primitivnog zakona prirode*, ili je *društvena kreacija* koja se reguliše zakonom, on je odgovorio da je ona ovo drugo. Pobijajući egalitarizam svojine koji postoji u prirodnom stanju, Mirabo je formulisao najjači argument protiv kolektivističkog principa - rekao je "da ono što podjednako pripada svima, stvarno ne pripada nikome" (*car ce qui appartient également a tous n'appartient a personne*). Govoreći o svojini istakao je

da ona ima osnovu u vlastitoj čovekovoj delatnosti - ona je *proizvod rada*, kultivisanja zemljišta, i još više *proizvod kulture*. I *pravo svojine je socijalna kreacija*. "Zakoni ne protežiraju, ne održavaju samo svojinu, oni je, na određen način, određuju, oni joj daju rang i širinu koji ona zauzima u pravima građana."

Za princip svojine i pravo svojine još odlučnije je pledirao Tronše - izjavio je da "treba poći od prvog principa svojine", jer ako se čovek uzme u *stanju prirode*, teško je shvatiti istinsko pravo svojine, jer u prirodi čovek uzima *sve što mu odgovara*. U prirodnom stanju svojina je *manje pravo nego činjenica*, jer rezultira iz snage i moći. Istinski izvor prave svojine su konvencionalni zakoni, jer prirodni zakoni priznaju samo *zajedničku svojinu*.

Za svojinu je u istom smislu, u ovo vreme, pledirao i Robespjer.

Tokom naredne 1792. godine rat protiv bogataša se pojačao. Levi radikalisti su ne samo stavili jednakost iznad slobode, nego su čak izjavljivali da sloboda prevrće društvo. Polazeći od toga oni su zahtevali ne samo ukidanje svojine nego i zavođenje "agrarnog zakona". A da bi to ostvarili oni su postavili zahtev za promenu Ustava.

U odbranu Ustava i principa privatne svojine ustao je Robespjer, koji je u članku "Branilac Ustava" istakao da je agrarni zakon "apsurdno čudovište" i "opasan projekt koji je i nepravedan i neprimenjiv". Taj zakon ignoriše činjenicu da je "jednakost dobra suštinski nemoguća u civilnom društvu, jer ono nužno pretpostavlja zajednicu". Agrarni zakon - to je "šimerična ideja", "ekstravagantni projekat", koji će šokirati privatne posjednike. Na kraju, Robespjer je istakao: "mi želimo jednakost prava, jer bez njega nema ni slobode, ni socijalne sreće".

U diskusijama o svojini i njenom ukidanju, koje su se tokom kasnijeg perioda sve više zaoštravale, svoje gledište izneo je i Sen-Žist.

Iako je Sen-Žist u mnogo čemu bio blizak Robespjeru, on je u pitanju svojine otišao dalje od njega. On je *jednakost* stavio *iznad slobode*. Ustvari, on je pledirao ne samo za promenu običaja i nazora nego je tražio i ograničenje imetka. On je istupio protiv velikih bogataša, jer gde oni postoje tu ima mnogo siromašnih. Polazeći od toga da je izobilje inframija, on je istakao da društvu nisu potrebni ni bogati ni siromašni. Ali, on se ipak priklonio sirotinji - istakao je da treba uništiti prosjačenje putem raspodele nacionalnih dobara sirotinji.

Sen-Žist je zahtevao i zavođenje *opšte obaveze rada* - svaki građanin, koji već nije u nekoj službi a ima 25 godina, treba da obrađuje zemlju. Kao što se vidi, Sen-Žist je svojinu i bogatstvo gledao sa negativne strane i ispoljavao je tendenciju ka radikalnoj jednakosti.

Najveće i najžešće diskusije o svojini vodile su se tokom 1793. godine. Svrgavanje monarhije, uspon levih ekstremnih snaga na društvenu scenu i njihov prodor u skupštinski život otvorilo je prostor za bezobzirne konfrontacije svih vrsta, pa i o pitanju svojine, jednakosti i slobode.

Kao branilac principa i činjenice privatne svojine istupio je Vergnio. Njegov glavni argument u prilog privatne svojine bio je da su svojina i sloboda nerazdvojne i da sloboda i civilizacija nisu moguće bez priznavanja *principa privatne svojine i neotuđivog prava svojine*. Polazeći od toga, on se odlučno suprotstavio podeli zemlje i izjednačavanju imetka. U Francuskoj, to je "isto tako nemoguće kao i destrukcija industrije i umetnosti". Pored toga, on je istakao da bi pokušaj jedne takve egalitarne revolucije "izazvao opšti ustanak", da bi "građanski rat obišao sve delove republike" i da bi iza najstrašnije akcije nivelera "planula smrt nad gradovima i selima". U tom smislu, rat nivelera bi se završio jednakošću razočarenja i grobova, kao i totalnom destrukcijom republike.

Protiv *nivelerske revolucije* Vergnio je upotrebio ekonomske i političke razloge. Ekonomski razlozi su šteta koju bi ekonomija pretrpela, jer umesto da podstiče aktivnost, destimuliše, vodi lenstvovanju i osuđuje ekonomiju na iščezavanje. Politička štetnost takve revolucije sastoji se u tome što nad radnim čovekom i ekonomom postavlja trojaku tiraniju - neznanja, lenjosti i ograničenosti.

Ako su ideolozi i branioци privatne svojine sve činili da je afirmišu, niveleri su im se ne samo oštro suprotstavljali, nego su svoje egalitarske zahteve i krajnje radikalizovali. Oni su zahtevali neodložno ukidanje privatne svojine, zavođenje neposrednog poreza, ratne takse za bogataše, uništenje dvoraca emigranata, ukidanje prava zaveštanja i nasleđa, donošenje zakona o konfiskacijama, ograničavanje trgovine, uspostavljanje revolucionarnog suda i sl. Najradikalniji deo ove struje zahtevao je bezuslovno sprovođenje "agrarnog zakona", što znači pretvaranje celokupne zemlje u kolektivnu svojinu. A Hebert i Šomet i njihove grupacije tražili su ne samo sveopštu jednakost, nego i obezvlašćenje posednika putem opšte pljačke tj. oduzimanje imovine bogataša pljačkom.

Radikalizam egalitera i njihova praktična aktivnost u krugovima i na ulicama Pariza navela je Konvent da 18. marta 1793. godine dekretuje smrtnu kaznu za sve svoje članove koji proklamuju "agrarni zakon".

Iako je Konvent, zavođenjem smrtnе kazne za svoje članove, nastojao da sukobe oko svojine, jednakosti i slobode ograniči, njihova žestina se nije smanjivala. Oni su se preneli u klubove i dalje radikalizovali. U ovom pogledu karakteristični su bili jakobinski krugovi. U tim debatama i konfrontacijama vidno se angažovao i Robespjer. On je 21. aprila 1793. godine na tribini jakobinaca pročitao vlastitu "Deklaraciju prava čoveka" koju je pripremio sa željom da bude Preambula ustava iz 1793. godine.

U toj Deklaraciji Robespjer svojinu određuje kao "*pravo koje svaki građanin ima da uživa i da raspoláže delom dobra koji mu je garantovao Ustav*" (art. 7). Braneći svojinu, Robespjer je istakao da ona ne može nanositi štetu ni *sigurnosti* ni *slobodi*, ni *postojanju* (art. 9). Robespjer je zahtevao uspostavljanje *prava rada*. "Društvo je obavezno da se stara o opstanku svih svojih članova, bilo da im *obezbeđuje rad*, bilo da osigurava sredstva opstanka onima koji nemaju mogućnosti *da rade*. (art. 9). U deklaraciji se ističe da je pomoć imućnih nužna onima koji su u bedi i da zakon treba da odredi na koji način će se ta pomoć ostvariti (art. 12). U njoj se takođe kaže da su građani, čiji prihod nije dovoljan za opstanak oslobođeni obaveze da daju doprinos za javne rashode - njih treba da podnose drugi, saobrazno svom bogatstvu, tj. progresivno.

Tri dana kasnije, tj. 24. aprila, Robespjer se ponovo vratio na problem svojine i na "agrarni zakon", o kome se još uvek diskutovalo. Ako je u pitanju privatne svojine ostao na istim stavovima, "agrarni zakon" je odbacio novom argumentacijom. "Za mene je, ja verujem, da je jednakost dobara manje nužna za privatnu sreću nego za javnu sreću. Radi se mnogo više o tome da se siromaštvo učini časnijim, nego da se progoni raskoš.

U prikazivanju konfrontacija *o svojini, slobodi i sudbini* revolucije izložićemo, sasvim kratko, i gledište koje je o tome imao Mara. On je najpre pledirao za smirenje, jer "svaka deklamacija protiv svojine" vodi zemlju u sterilnost, a neke građane u bedu. Stavljajući se na stranu svojine, on odbacuje prigovor da *luksuz* šteti demokratiji, da se republika čuva vrlinom, kao i da se vrlina korumpira bogatstvom. I on je bio mišljenja da su podela zemlje i nivelacija imetka u Francuskoj isto tako nemogući kao i uništenje industrije i umetnosti.

Krajem, tačnije 31. maja, 1793. godine Konvent je zauzeo stav prema predlogu Robespjera i Sen-Žista - odbacio je njihove predloge i konačno ozakonio pravo privatne svojine. U posebnoj Deklaraciji koju je doneo svojina se određuje kao "prirodno i neprikosnoveno pravo".

Posle tog ozakonjenja velika revolucija 1789. godine se konačno pokazala kao *bitno* buržoaska revolucija, a privatna svojina, koju je ona ozakonila, kao *fundament* građanskog društva i kao *garant individualne slobode*. Revolucija, svojina i individualna sloboda su usaglašene, a revolucija je time najzad postigla i ostvarila svoj identitet. Iza toga, ostalo je još samo da se obave prljavi poslovi, što je ubrzo urađeno. Marta 1794. godine Robespjer i Sen-Žist su hebertiste poslali na giljotinu, a 9. termidora i oni su doživeli istu sudbinu - oboreni su od strane umerene reakcije i žirondista.

Posle velike revolucije 1789. godine konfrontacije i sukobi oko svojine, njenog ukidanja i ostvarenja društva slobode su se ne samo nastavile nego i znatno proširile. One su se još više zaoštrile. Taj sukob je bio dvojake prirode - sukob *socijalizma* i *liberalizma* s jedne, i *međusobni* sukobi u krugu samog socijalizma, s druge strane. Socijalisti - prvo Sen-Simon, zatim Babeuf, a iza njega Prudon istupili su s tezom da velika revolucija nije završena, jer je ostala na pravnoj i političkoj jednakosti, i da je zato treba dovršiti istinskim ostvarenjem velikih ideala koji su bili ispisani na jednoj zastavi. Tako je započela borba socijalizma i liberalizma, socijalističko osporavanje revolucije i liberalizma kao njene osnove i liberalistička osporavanja svih vidova socijalizma. Ta borba je bila ne samo vrlo oštra, nego je davala i pečat onom vremenu. Bilo je čak i okruglih stolova na kojima su učestvovali socijalisti i liberali i na kojima su se potezali argumenti pro et contra. Najpoznatiji od njih, na kome je učestvovao liberalni državnik i pesnik Lamartin, održan je u Parizu 1846. godine.

Značaj ovih prvih konfrontacija socijalizma i liberalizma sastoji se u tome što su socijalisti ne samo ukazivali na slabe strane liberalizma, nego i u tome što su liberali već tada ukazivali na teškoće, pa i na utopičnost komunističkih i socijalističkih modela novog društva. No, mi tu zanimljivu konfrontaciju nažalost ovde moramo izostaviti.

Sukobi u taboru samih socijalista i komunista odnosili su se na to da li je za konstituisanje novog društva važnija jednakost, bratstvo tj. zajednica, ili sloboda, i kako da se to društvo praktično ostvari. U ovom početnom odmeravanju i modelovanju novog društva oformile su se tri osnovne struje - egalitarski radikalizam, etatistička struja i anti-etatistička, ili, liberterska.

Rodonačelnik egalitarskog radikalizma bio je G. Babeuf. Tretirajući jednakost, koju je velika revolucija 1789. godine proklamovala, kao formalnu i nedovoljnu jednakost, on je kao sinonim novog društva označio *istinsku*, ili, *stvarnu* jednakost. "Mi hoćemo stvarnu jednakost, ili smrt" - isticao je Babeuf. Istovremeno on je izjavio da će se za tu jednakost boriti svim silama i da nema cene koju ne bi platio za ostvarenje te jednakosti.

Društvo stvarne i istinske jednakosti je društvo u kome se *ukida privatna svojina* i u kome se zavodi agrarni zakon, ukida javni dug, novac, unutrašnja i spoljna trgovina, izvoz i uvoz zlata, i sl. Sva materijalna dobra neprijatelja novog društva se konfiskuju i sva dobra kojima društvo raspoložuje se predaju velikoj nacionalnoj zajednici, koja je nazvana "Republika jednakih".

U "Republici jednakih" se ukida ne samo privatna svojina nego i svako lično prisvajanje. U "Manifestu jednakih", svojevrsnom programskom dokumentu egalitarskog komunizma, se između ostalog kaže: "da više ne bude razlika među ljudima

osim godina i seksa. Pošto svi imaju iste sposobnosti, iste potrebe, među njima ne treba da bude više do jedno vaspitanje, jedna ista hrana. Oni se zadovoljavaju jednim jedinim Suncem i jednim zrakom za sve: zašto ista porcija i kvalitet hrane ne bi bio dovoljan za svakog od njih?"

Egalitarski komunizam nije samo ignorisao lične razlike, potrebe i mogućnosti, nego je sasvim potcenio i *duhovno stvaralaštvo* i *kulturne vrednosti*. "Neka iščezne, ako treba, sva umetnost, samo da nam ostane stvarna jednakost" - kaže se u pomenutom Manifestu.

Za ostvarenje ovako krupnih promena, potrebna je stroga ekonomska centralizacija, režim jake ruke i administrativnog posredovanja. Otuda se ne treba čuditi što su Babeuf i njegove pristalice bili zastupnici rigorozne ekonomske centralizacije i autoritarne vlasti. Tu je, na određen način, i koren ideje diktature pobjednika, pa i diktature proletarijata.

Etatistički socijalizam i komunizam uzima državu kao ključnu polugu u izgradnji novog društva. Najistaknutiji predstavnik ovog vida socijalizma je Luj Blan.

Model svog etatističkog socijalizma Luj Blan je elaborirao u svom poznatom delu "Organizacija rada" objavljenom 1847. godine. Ključna karika ove organizacije su "nacionalne radionice", koje zamenjuju individualne radionice i koje se stvaraju posredstvom države. U prvo vreme država ih inicira, finansira, podstiče i kontroliše. U tim radionicama izbor njihovih šefova prepušta se radnicima koji tu rade. Ali oni deluju pod nadzorom i kontrolom države. Država je faktor ostvarivanja kohezije i solidarnosti kako nacionalnih radionica u pojedinoj industriji, tako i solidarnosti različitih industrija. Kad sve industrije budu prešle u državne ruke onda će država raditi na ostvarivanju solidarnosti nacionalnih radionica iste branše industrije i solidarnosti svih vrsta industrija.

Pošto su nacionalne radionice posredovane državom, država je dužna da im pritiče u pomoć kada se one nađu u nevolji. Ona to ostvaruje novcem iz fonda za uzajamnu pomoć.

Iako se nacionalne radionice osnivaju posredstvom države, one ipak posluju samostalno. One određuju cene proizvoda i iznos dobiti. Nadnice su jednake zato da bi se izbegla konkurencija sa radnicima iste industrije. Kasnije je Luj Blan jednakost nadnica napustio i uveo kriterij sposobnosti i potreba. Ukupni godišnji proizvod deli se na četiri dela - 1/4 za amortizaciju kapitala koji pripada vlasnicima sa kojima je država u vezi, 1/4 za uspostavljanje fonda za stare, nemoćne ljude i sl., 1/4 za podelu među radnicima i kao dobit, i najzad, 1/4 za fond rezerve.

Za obavljanje ovako obimnih poslova Luj Blan je predvideo koncentraciju i centralizaciju vlasti i snažan administrativni aparat. Njegov etatistički model može se smatrati prototipom svih kasnijih ovakvih modela.

Etatistički model organizacije ekonomije bio je često kritikovan i osporavan, kako od predstavnika liberalizma tako i od antietatističkih socijalista i komunista. Od liberalističkih kritika najkarakterističnija je ona koju mu je uputio državnik i pesnik Lamartin. Od socijalističkih kritika etatističkog socijalizma najoštrije i najznačajnije su Lameneova i Prudonova.

U pismu, koje je 1847. godine uputio glavnom uredniku lista "Nacional", Lamene je istakao da bi ostvarivanje jednog takvog plana dovelo narode u jedno takvo ropsko stanje, koje svet uopšte do tada nije video, jer bi čoveka osudilo da bude prosta mašina, čisto oruđe, i snizilo bi ga ispod crnca i ispod životinje. Ne verujem da je ikada strašnija, ekstravagantnija i degenerativnija ideja ušla u ljudski duh. Nema takođe ni neprimerenije ideje - istakao je Lamene.

Prudonova kritika je isto tako oštra, ali je ekonomski zasnovana i mnogo podrobnije argumentovana.

Za osnovnu karakteristiku etatističkog socijalizma i komunizma Prudon "uzima egzaltaciju države". Taj socijalizam i komunizam on kritikuje na dva plana - *ekonomskom* i *političkom*. Osnovna zamerka u domenu ekonomije je da teži ka uniformizmu, a u politici autoritarizmu.

U oblasti ekonomije, etatistički socijalizam i komunizam su ne samo neefikasni nego i neracionalni. Oni ne znaju ni da broje, ni da računaju, ni da organizuju. Oni dovode do pretvaranja proizvođača u neradnika, do opadanja proizvodnje, do povećanja cena i usluga iznad njihove vrednosti i dr. Njihova osnovna slabost u ovom domenu, ističe Prudon, je gušenje individualne inicijative.

U oblasti politike, etatistički socijalizam i komunizam imaju za posledicu netolerantnost ideja i ljudi. Oni "individualnu slobodu podređuju državi". Oni su "nasilje nad individualnom slobodom". Oni vode "očinskoj diktaturi". Oni "ukidaju sve individualne volje i završavaju u apsolutizmu". Ukidajući sve individualne volje, oni ih koncentrišu u najviši individualitet (individualité suprême). Ovim je Prudon predvideo ono što će se u našem veku nazvati *kult ličnosti*.

Marks o svojini i njenom ukidanju

Marksovom shvatanju svojine i ukidanja svojine poklonićemo nešto više pažnje, jer se on ne samo mnogo bavio tim problemom, nego je i izneo značajna shvatanja o tom problemu. Pored toga, njegova shvatanja bila su mnogo uticajnija nego ostalih socijalista i komunista.

Marksovi nazori o svojini formirali su se u vreme kad su francuski i ostali evropski socijalisti pisali o svojini i sukobljavali se oko svojine i načina njenog ukidanja. Marks je ne samo pratio te diskusije, jer je tada boravio na tlu Francuske, Belgije i Engleske, nego i što je u to vreme izgrađivao svoj pogled na svet i svoju socijalističku koncepciju. Njegovi rani radovi, a posebno "Ekonomsko-filozofski rukopis iz 1844. godine", to ubedljivo pokazuju, jer on tu ne samo navodi tekstove tih socijalista nego ih i kritički komentariše.

Socijalističke i komunističke kritike privatne svojine i zahtevi za njeno ukidanje svakako su vršili uticaj na Marksa i na njegovo političko-ekonomsko opredeljenje. Ali, Marks je *drugim* putem i na *osoben* način elaborirao svoju koncepciju svojine i načina njenog ukidanja. On je pošao od *otuđenog rada* i u takvom radu našao je ključ kako za elaboraciju svojeg shvatanja svojine tako i za njeno ukidanje.

Razmatrajući otuđeni rad i svojinu, Marks je došao do zaključka da je otuđeni rad osnova svojine i da je svojina rezime otuđenog rada. Otuđeni rad dovodi do otuđenja proizvoda rada od proizvođača i do prelaska tog proizvoda u posed drugih lica - neproizvođača. Tako, otuđeni rad dovodi do nejednake raspodele proizvoda. Otuđeni rad dovodi i do nastanka antagonističkog društva, jer otuđenim radom čovek proizvodi i odnos u kome se nalaze drugi ljudi prema njemu i njihove međusobne odnose.

Ispitujući odnos otuđenog rada i svojine Marks je utvrdio da svojina nije samo proizvod, rezultat i nužna posledica otuđenog rada, nego i da ona sama vrši povratni uticaj na otuđeni rad, i da tu postoji uzajamno delovanje. To uzajamno delovanje još više pojačava otuđenje.

Marks je takođe ispitao odnos privatne svojine i čoveka i ukazao na *antropološke* posledice privatne svojine. Ona je ne samo ogrubila čovekov odnos prema

svetu i čovekovo raznovrsno prisvajanje sveta, nego je i samog čoveka redukovala na posrednika.

Privatna svojina je otuđila i determinisala čovekove potrebe - ona je omogućila izazivanje veštačkih potreba i manipulisanje čovekovim potrebama.

U kritici privatne svojine Marks nije bio jednostran. Osvetljavajući njene slabe strane on je ukazao i na njenu značajnu istorijsku ulogu. Na tu jednostranost posrednika čovek je morao biti sveden da bi se stvorile materijalne pretpostavke za njegovo univerzalno i slobodno samopotvrđivanje, istakao je Marks.

Iznalaženjem nove osnove za kritiku privatne svojine Marks je našao i novo polazište sa koga će razmotriti i način njenog ukidanja. Ukidanje privatne svojine treba da bude u funkciji afirmacije čoveka kao razotuđenog, univerzalnog i slobodnog bića. Ono mora da se ostvaruje uz uvažavanje svih civilizacijskih tekovina čovečanstva. Ono mora da se ostvaruje na način koji čoveka ne unižava nego ga oplemenjuje i uzdiže. Ovim stavovima Marks se već udaljio od tradicionalnog komunizma i njegovog shvatanja ukidanja privatne svojine i ostvarenja besklasnog društva. Zato se sa njime moralo i konfrontirati.

Svoju konfrontaciju Marks je ograničio na tri osnovna tipa komunizma: Sen-Simon i Furije, egalitarni komunizam, i politički komunizam.

Marks je najkritičniji prema grubom egalitarskom komunizmu, kakav je bio Babefov. On se, ustvari, obračunavao sa Babefom, iako ga tu ne pominje.

Radikalni egalitarski komunizam Marks karakteriše kao "grubi i nemisaoni komunizam". On društvenu zajednicu shvata kao zajednicu rada i plate. Tom komunizmu Marks prigovara da zastupa opštu privatnu svojinu, da predstavlja uopštavanje i dovršenje te svojine, da posao radnika ne ukida nego ga proširuje na sve ljude, da potcenjuje duhovne tekovine, da hoće nasilno da apstrahuje od talenta i dr.

Politički komunizam je komunizam koji besklasno društvo sagledava kroz prevladavajuću ulogu države. Za taj komunizam Marks kaže da još nije shvatio pozitivnu suštinu privatne svojine ni ljudsku prirodu potrebe. Taj komunizam, naglašava Marks, je shvatio pojam privatne svojine, ali ne i njenu suštinu.

Ovim vidovima komunizma Marks suprotstavlja svoju koncepciju, koju ovde započinje da izgrađuje i koju karakteriše kao *realni humanizam*. Osobnost tog komunizma sastoji se u tome što ide do korena stvari - do pozitivnog ukidanja svih oblika otuđenja - kako otuđenog rada i privatne svojine tako i ostalih vidova otuđenja, i što obezbeđuje "povratak čoveka u svoje *ljudsko*, tj. društveno postojanje". On preuzima celokupno bogatstvo dosadašnjeg razvitka. On ostvaruje i jedinstvo naturalizma i humanizma. Otklanjajući protivrečnost između čoveka i čoveka, čoveka i prirode, egzistencije i suštine u samom čoveku, taj komunizam je "rešena zagonetka istorije i zna da je on to rešenje".

Posle "Ekonomsko-filozofskog rukopisa iz 1844. godine", Marksov i Engelsov sadrug iz mladohegelijanskog kluba Maks Štirner objavljuje 1844. godine knjigu "Pojedinaac i njegova svojina", u kojoj je ne samo dao jedno sasvim osobeno shvatanje svojine nego je sa te osnove izvršio i kritiku komunizma, uključujući tu i Marksov komunizam izražen u njegovim člancima iz pariskih "Nemačko-francuskih godišnjaka" iz 1844. godine. Taj Štirnerov rad podstakao je Marksa da započne novo delo u kome će se obračunati sa Štirnerom i dalje elaborirati svoju filozofsko-istorijsku i ekonomsko-političku koncepciju. To obimno delo, koje je redigovao sa Engelsom, i koje je naslovio "Nemačka ideologija" ili kritika nemačke post-hegelovske filozofije, ostalo je nezavršeno i objavljeno je u Sovjetskom Savezu posle Oktobarske revolucije.

Osobenost ovog dela sa stanovišta Marksovog intelektualnog razvitka sastoji se u tome što je on od filozofsko-antropoloških problema prešao na socijalno-istorijske probleme. Tu su formulisani polazni stavovi marksističkog shvatanja istorije i sa te osnove izvršene su konkretne istorijske analize pojedinih perioda.

U navedenom delu Marks se na problem svojine osvrće na dva načina - u polemici sa Štirnerom i u okviru konkretno-istorijskih analiza nastanka građanskog društva. Prvi osvrt je polemički, a drugi je istorijsko-sistematski i zato mnogo važniji. Marks se tu bavi poreklom oblika svojine i nastanka privatne svojine. Nastanak privatne svojine on izvodi iz raspada plemenskih zajednica i prvobitnih rodovskih zajednica. On tu daje i određenu tipologiju svojine - plemenska, robovlasnička, feudalna i moderna buržoaska svojina. Ali on tu ne zalazi u detaljnije analize.

Marks se u ovom radu bavi i problemom ukidanja svojine i ostvarivanja komunističkog društva. Pretpostavke za rešavanje ovih pitanja nisu samo teorija otuđenja i filozofska antropologija, kao što je to bilo ranije, nego i konkretno-istorijske analize razvitka građanskog društva i njegovih protivrečnosti. Zato su sada njegove analize ne samo mnogo konkretnije nego i mnogo zrelije.

Ukidanje privatne svojine Marks neposredno vezuje za visoki nivo razvitka industrije i proizvodnih snaga društva u celini. "Protivrečnost između oruđa za proizvodnju i privatne svojine je proizvod baš te industrije, a da bi mogla da ga stvori, ona mora biti već veoma razvijena. Dakle, tek sa njom je moguće ukidanje privatne svojine".

Samo ukidanje privatne svojine nastaje kao rezultat prisvajanja totaliteta proizvodnih snaga. "S prisvajanjem totaliteta proizvodnih snaga, od strane udruženih individua, prestaje da postoji privatna svojina".

U razmatranju komunizma Marks takođe naglašava njegove objektivne istorijske pretpostavke. Te pretpostavke nisu lokalne i regionalne tj. date na lokalnom nivou, nego univerzalne, tj. date na nivou svetske istorije. Tako visok razvitak proizvodnih snaga, naglašava Marks, je apsolutna pretpostavka ostvarenja komunizma. Isto tako, ostvarenje komunizma pretpostavlja i svetsko-istorijski nivo razvitka samog proletarijata. "Proletarijat može, dakle, postojati samo u *svetsko-istorijskom smislu*, kao što je i komunizam, njegova akcija, uopšte moguća samo kao 'svetsko-istorijska egzistencija, kao egzistencija neposredno povezana sa svetskom istorijom'".

Komunizam se ostvaruje samo revolucijom i to ne samo zato što se vladajuće klase drugačije ne mogu oboriti sa vlasti, nego i zato što se sam proletarijat drugačije ne može osloboditi gadosti starog društva.

Što se same revolucije tiče, Marks je ovde smatrao da je ona moguća "samo kao delo vladajućih naroda izvršeno 'odjednom'".

Pored ukidanja privatne svojine, bitna karakteristika komunizma je promena karaktera delatnosti. Marks čak kaže da komunizam ne samo menja karakter ljudske delatnosti, nego ukida i sam rad, što znači da ukida rad kao jednostranu i otuđenu delatnost.

Bitna osobenost komunizma, ističe Marks, je gospodarenje ljudi nad svojim društvenim odnosima. "Sa komunističkim regulisanjem proizvodnje i s njim povezanim uklanjanjem otuđenosti, s kojom se ljudi odnose prema svom sopstvenom proizvodu, iščezava i moć odnosa ponude i potražnje, i ljudi opet počinju da gospodare razmenom, proizvodnjom, načinom na koji se ponašaju jedni prema drugima. (34)

U bitne karakteristike komunizma Marks takođe ubraja eliminisanje stihijnosti i svesno usmeravanje društveno-istorijskih procesa. (61)

Povodom ovih Marksovih stavova treba reći da su isuviše maksimalistički. Ustvari, Marks na ovoj etapi svog intelektualnog razvitka još uvek nije došao do

saznanja da komunizam prolazi kroz posebne faze, pa ga uzima u čistom vidu i u punoj zrelosti.

Dva rada koja su nastala neposredno posle "Nemačke ideologije" - Marksova "Beda filozofije" i Marksov i Engelsov "Manifest komunističke partije", sadrže značajne stavove o svojini i njenom ukidanju. Pošto je Prudon, kao teoretičar svojine, to pitanje tretirao i u svom radu "Sistem ekonomskih protivrečnosti", koji je Marks podvrgao oštroj kritici, on se morao pozabaviti i problemom svojine. Ali, on je to pretežno uradio sa negativne strane, tj. kroz osporavanje Prudonovih stavova. U "Manifestu komunističke partije" on je - zajedno sa Engelson - problem svojine i njenog ukidanja zahvatio sa pozitivne i sistematske strane, što je mnogo značajnije.

U ovom delu Marks i Engels su najpre ukazali na razliku između lične i privatne svojine kao oruđa eksploatacije tuđeg rada, i - takođe istakli da lična svojina ostaje i u komunizmu. Istovremeno, oni su vrlo oštro kritikovali buržoasku svojinu i ukazali na njene štetne posledice u raznim domenima - da razlaže duh i mentalitet, porodični život i društvene odnose. Tu je zaista izvršena najstrožija optužba na račun svojine i najoštrija kritika buržoaske svojine.

Marks i Engels radikalizuju svoj stav ne samo prema svojini nego i prema njenom ukidanju. Oni ističu da komunistička revolucija predstavlja "najradikalnije kidanje s tradicionalnim odnosima svojine". Oni, za prvo vreme, čak predviđaju i "despotsko posezanje u pravo svojine". Obezvlašćenje buržoazije ostvaruje se posredstvom osvajanja političke vlasti. "Svoju političku vlast proletarijat će iskoristiti da buržoaziji oduzme sav kapital", dakle sav kapital, ističu Marks i Engels i dodaju da će se to ostvarivati postepeno. U ekonomske mere kojima se to postiže Marks i Engels stavljaju najpre eksproprijaciju i centralizaciju ekonomije, a zatim i čitav niz mera poznat iz prethodnog revolucionarnog repertoara.

Sa Marksovim ranijim radovima završava se prva faza njihovog bavljenja ekonomijom, kritike svojine i razmatranja modusa njenog ukidanja.

Posle Marksovih ranih radova, Marks se odaje sistematskim ekonomskim istraživanjima i kritici političke ekonomije, koji će trajati sve do kraja njegovog života. Iako se bavi konkretnim izučavanjem ekonomske materije - ekonomske literature i empirijske ekonomije, on ne ide za tim da problem svojine posebno i sistematski obradi. On ne elaborira celovitu teoriju svojine. On vrši kritiku političke ekonomije i kroz nju izlaže svoje shvatanje svojine. Ovde imamo isti slučaj kao i sa njegovom teorijom vrednosti. Kad su mu kritičari prigovorili da nije elaborirao svoju teoriju vrednosti, on je odgovorio: "Jadnici, oni ne vide da je ona data kroz pozitivnu obradu materije "Kapitala"."

Iako se u ovom periodu najviše bavio buržoaskom svojinom - odnosom najamnog rada i kapitala i načina oplodnje i reprodukcije kapitala, Marks se pozabavio i oblicima svojine koji su prethodili kapitalističkom načinu proizvodnje. Da bi što bolje objasnio istorijske pretpostavke kapitalističkog načina proizvodnje, Marks je, u posebnom odeljku svog "Osnovnog nacrtu" iz 1857-58. godine, razmotrio predkapitalističke društveno-ekonomske formacije, u kojima vrlo podrobno razmatra patrijarhalna društva i oblike svojine koji u njima postoje. On takođe osvetljava i modalitete propadanja tih patrijarhalnih društava i transformacije svojine koje su iza toga nastale, kao i uništenje buržoaske svojine. Ova razmatranja izvanredno interesantna sa naučnog stanovišta, nažalost, sve do sada nisu valjano obrađena, ocenjena i korišćena.

Razmatrajući problem svojine, Marks u ovom periodu ukazuje na društvenu određenost svojine, na društveni karakter svojine. On često ističe da svojina nije stvar nego *društveni odnos*. Društveni odnosi su *posredovani* stvarima, ali im same

stvari ne daju osnovni pečat i određenost. Kroz kritiku robnog fetišizma on demistifikuje svojinu i potpunije i adekvatnije je određuje.

U ovim kasnijim Marksovim razmatranjima svojine, modaliteta njenog ukidanja i izgradnje komunističkog društva, nema onog radikalizma i onog satanizovanja svojine koji se često susreću u njegovim ranim radovima. Njegova razmatranja sada su znatno odmerenija, smirenija i zrelija. U njima se sreću i neka nova ukazivanja o ekonomskoj osnovi novog društva. Tako Marks ukazuje na neophodnost objedinjavanja industrije i poljoprivrede u novom društvu, ranije su bile razdvojene i suprotstavljene. On takođe ukazuje na značaj kredita u funkcionisanju socijalističke ekonomije.

Posebno su značajne Marksove misli o kooperativnim fabrikama u kojima radnici zamenjuju kapitaliste, ali posluju po zakonima kapitalističke proizvodnje. "Kooperativne fabrike samih radnika jesu, u okviru starog oblika, prvi probaj starog oblika, mada one svugde, u svojoj stvarnoj organizaciji, naravno reprodukuju i moraju reprodukovati sve nedostatke postojećeg sistema. Ali je u njihovom okviru ukinuta suprotnost između kapitala i rada, iako isprva samo u tom obliku da su radnici kao asocijacija svoj sopstveni kapitalista, tj. primjenjuju sredstva za proizvodnju radi oplodavanja vrednosti svog sopstvenog rada." Ovde se novi ekonomski sadržaj - komunistički sadržaj, izgrađuje starim kapitalističkim metodama i zakonitostima. U tom smislu, kooperativni oblik predstavlja najniži oblik objedinjavanja radnika i sredstava za proizvodnju i prelaska u novo društvo. Ovaj ekonomski oblik prelaza u socijalizam najviše odgovara zemljama sa negativnom ekonomskom osnovom tj. zaostalim zemljama.

Do početka 70-tih godina Marks se bavio kritikom svojine i modusom njenog ukidanja, ali nije zalazio u probleme ekonomike prelaznog perioda, jer još nije bio došao do otkrića samog prelaznog perioda. On, istina, u "Građanskom ratu u Francuskoj" iz 1871. godine, govori o prelazu u novo društvo i naglašava da je to dugi period, ali još uvek ne shvata da se tu radi i o specifičnim fazama.

Problemom ekonomije prelaznog perioda Marks se posebno bavio u kritici Gotskog programa. Tu je on ukazao ne samo da je ekonomija prelaznog perioda *ekonomija prelaza* i da, kao takva, ne može biti isključivo monistička. Po svojoj prirodi to je, u osnovi, *dualna ekonomija*, koju čine elementi komunističkog i elementi kapitalističkog društva. Element komunizma je kolektivno regulisanje društvenog rada. Ono omogućava racionalno povezivanje rada i usklađivanje privrednih grana i ekonomskih oblasti. Ono istovremeno omogućava racionalno koordiniranje individualnih i društvenih interesa i prevladavanje suprotnosti individualnog i društvenog interesa, koji se u ovom domenu mogu pojaviti.

Elementi kapitalizma proizilaze iz činjenice da novo društvo ne nastaje na vlastitoj nego na kapitalističkoj osnovi, i da iz nje direktno izlazi i izrasta. Pošto tu imamo posla sa društvom "koje u svakom pogledu, u ekonomskom, moralnom, duhovnom, nosi u sebi tragove starog društva iz čije utrobe izlazi", regulativni princip u odnosima proizvođača i društva je princip ekvivalentnosti. To znači da pojedini proizvođač dobija od društva - posle nužnih odbitaka - tačno onoliko koliko mu je dao. A pošto on društvu daje određeni individualni kvantum rada, on od društva, posle odbitka za zajedničke fondove, dobija potvrdu koliko tačno iznosi taj njegov individualni kvantum rada i na osnovi toga dobija iz društvenih zaliha sredstava potrošnje onu količinu predmeta potrošnje za koju je utrošeno isto toliko rada. Drugačije rečeno, on istu količinu rada koju je dao u jednom obliku dobija od društva u drugom obliku. Kratko, radi se o razmeni jednake vrednosti. Iako su, ističe Marks, ovde i oblik i sadržina promenjeni, jer se razmena vrši na kolektivističkoj osnovi,

ipak se radi o ekvivalentnom pravu, koje je u suštini buržoasko pravo. Ograničenost ovog prava, ističe Marks, sastoji se u tome što je to primena jednakog merila - merila rada, na fizički, duhovno i obrazovno nejednake ličnosti. U tom smislu, ono je po svojoj sadržini pravo nejednakosti kao i svako pravo. Ova ograničenost se ne može izbjeći u prvoj fazi komunističkog društva, jer pravo ne može nikada biti iznad date ekonomske formacije.

Iz ograničenog horizonta buržoaskog društva izlazi se raspodelom prema potrebama, koja postaje vladajući oblik raspodele u višoj fazi komunističkog društva. Ali, najbitnija osobenost više faze komunizma nije na planu raspodele - raspodeli prema potrebama, nego na planu *rada* - da ta faza znači ukidanje najamnog rada i pretvaranje ljudske delatnosti u slobodnu i univerzalnu delatnost.

Globalno uzevši, Marks je u pitanju oblika svojine i novog društva i načina ekonomske organizacije tog društva, ostao dosledan - on je u osnovi bio i ostao *monist, centralist i planist*.

U pitanju *političkog posredovanja* ekonomske organizacije novog društva on nije uspeo da bude tako dosledan. U stvari, kod njega se susreću dve osnovne orijentacije - posredovanje ekonomske organizacije radničkom asocijacijom, o čemu govore raniji radovi i "Građanski rat u Francuskoj", i posredovanje državom - *podržavanje* sredstava za proizvodnju i njihovo pretvaranje u društvenu svojinu putem države, o čemu govore "Manifest" i "Kritika Gotskog programa".

Posle Marksove i Engelsove smrti dolazi do ideološkog diferenciranja u marksističkom pokretu, a krajem XIX veka i do direktnog ideološkog konfrontiranja. Te su se konfrontacije mnogo više ticale politike nego ekonomskih pitanja, više revolucije nego ekonomskog prelaza u novo društvo. Čak i ukoliko je bilo reči o tome, nije se izlazilo iz Marksovih okvira.

Jedina novost u ovom periodu je *etatistička vizija* izgradnje novog društva, koju susrećemo kod Marksovih ortodoksnih sledbenika - Kauckog, Bebelja i dr. Ona je izražena kako u Erfurtskom programu, koga je redigovao Kaucki sa saradnicima, tako i u njegovom poznatom radu "Temeljna načela socijalne demokratije", koji je nastao kao komentar pomenutog programa.

U pomenutom radu Kaucki neposredno identifikuje državu budućnosti i socijalističko društvo - "država budućnosti, ili, kako se obično naziva, socijalističko društvo" (81).

Govoreći o putu do društvene svojine, Kaucki se naslanja na poznati Marksov tekst iz III toma "Kapitala" o kooperativnom preduzeću u kome su radnici svoji vlastiti kapitalisti, koji smo ranije naveli. Taj put Kaucki smatra kao najjednostavniji. "Najjednostavnije bi bilo kada bi se izjavilo da se svaki kapitalistički posao ima pretvoriti u zadružno preduzeće. Radnici odnosno preduzeća postali bi ujedno i njegovi posjednici". (69) Dalje se, ističe Kaucki, ništa ne menja - proizvodnja robe i dalje ostaje. Svako pojedinačno preduzeće i dalje sasvim nezavisno proizvodi za tržište i za proizvodnju. Rešenje se sastoji u tome da se radnici učine preduzetnicima - ne kapitalistima, jer tada više ne bi bilo kapitalista, pošto su radnici u posedu svojih proizvodnih sredstava. (70) Drugi put do društvene svojine je osvajanje političke vlasti. Sa osvajanjem političke vlasti, ističe Kaucki, država se pretvara u socijalističku zajednicu. (80) Radnička klasa će koristiti svoju političku moć da državu preobrazi u tako veliku privrednu zajednicu koja će u suštini pokrivati sama svoje potrebe. (80) Mi težimo da preobrazimo državu u privrednu zajednicu, koja će podmirivati svoje potrebe, ali ne možemo unapred praviti "Nacrt" po kom bi se ta država budućnosti trebalo urediti, zaključuje Kaucki. (84)

Od niza elemenata kretanja ka besklasnom društvu na koje je Marks ukazivao Kaucki je izdvojio državu i nju apsolutizovao. On se čak ne koristi ni Marksovim razmatranjem ekonomije prelaznog perioda izložene u njegovoj kritici Gotskog programa. Radi se ne samo o snižavanju teorijskog nivoa marksizma, nego i o njegovom uproščavanju i vulgarizovanju.

Nasuprot Francuskoj revoluciji iz 1789. godine, koja se puno, protivrečno i ozbiljno bavila problemom svojine i odnosa jednakosti i slobode, Oktobarska revolucija tom pitanju nije poklonila dužnu pažnju. Ovo je utoliko čudnije što se radilo o izgradnji novog društva u jednoj jedinosti, i uz to, znatno nerazvijenoj zemlji. Umesto da se ozbiljnije pozabave pitanjem svojine i modaliteta njenog ukidanja, akteri revolucije su praksu izgradnje novog društva saobrazili nasleđenoj tradiciji, koja je u međuvremenu bila dogmatizovana i poprimila karakter dogme.

Posle revolucije Lenjin i ostali boljševički lideri su smatrali da izgradnja novog društva, iako se radi o zaostaloj sitnoj seljačkoj zemlji, treba da se odvija po tradicionalnim komunističkim principima - direktnog rušenja nasleđenog društveno-ekonomskog sistema, podružtvljavanja proizvodnje, eliminisanja trgovine i tržišta.

Na ovakav kurs boljševičke lidere upućivali su ne samo nasleđena marksistička tradicija nego - po Lenjinovim rečima - mnogo više izuzetno teška situacija u kojoj se od 1918. godine Sovjetska zemlja našla. To su bili ratna situacija i vojni zadaci - Čehoslovački ustanak, početak građanskog rata, vojna intervencija - koji su stanje zemlje od kraja dramatizovali. U tim uslovima prema seljacima je bio zaveden prinudni otkup, po kome su oni morali davati određenu količinu hrane i namirnica, koja se delila zavodima i fabrikama. Kolektivistički su bile organizovane i ostale sfere ekonomskog života. To je bio period ratnog komunizma i ekonomija ratnog komunizma.

Praktično iskustvo je pokazalo da takva ekonomska politika ograničava proizvodnost rada, ometa trgovinu i razmenu proizvoda, onemogućava ličnu zainteresovanost i da, ako se tako nastavi, vodi u pravu katastrofu.

Ocenjujući kasnije pogreške i promašaje u toku četiri godine posle pobede Lenjin je rekao da je ekonomska politika neposredne kolektivizacije bila najveći i najštetniji promašaj. Po štetnosti on ju je uporedio čak sa građanskim ratom i međunarodnom vojnom intervencijom. Ta pogreška je dolazila iz suviše velike revolucionarnosti - iz želje da se u nerazvijenoj zemlji preskaču etape.

Svest o nužnosti napuštanja te politike javila se početkom 1921. godine, a promena ekonomske politike ili kako se sam Lenjin izrazio "prelaz u drugi voz" ozvaničen je prvih meseci iste godine.

Taj prelaz u drugi voz označen je kao Nova Ekonomska Politika. Radilo se - precizirao je Lenjin - o perestrojci celokupnog ekonomskog života. "Mi smo već počeli da vršimo nužnu perestrojku naše ekonomske politike".

Kao što se vidi, Lenjin je začetnik i tvorac ne samo perestrojke kao koncepcije nego i samog termina perestrojka.

O perestrojci i preostrojanju u sferi ekonomije Lenjin je govorio i u drugim radovima. I tada je on naglašavao da je to ne samo vrlo složen i težak zadatak nego je i priznavao da stvari u tom domenu nisu sasvim jasne. "Gde i kako mi sada treba da se preostrojimo, pripremimo, reorganizujemo, da bi posle odstupanja započeli uporno nastupanje napred, mi još ne znamo."

Ta perestrojka, konkretizovao je Lenjin, znači "uviđanje nužnosti pribegavanja 'reformističkom' postupku, opreznom i strogo zaobilaznom metodu delovanja". Nasuprot ranijem revolucionarnom kursu, koji je značio neposredno razbijanje starog društveno-ekonomskog sistema i onemogućavanje sitnog gazdinstva i sitnog

preduzetništva i ostalog kapitalističkog nasleđa, perestrojka znači "obazrivo i postupno ovladavanje njima" radi njihovog podređivanja državnoj kontroli u meri njihovog oživljavanja. Umesto direktnog uvođenja socijalizma, u socijalizam se ide *zaobilazno*, kroz odstupanje i dugo posredovanje.

Konkretizujući novu ekonomsku politiku Lenjin je precizirao da se radi o zameni prinudnog otkupa porezom, podsticanju dobrovoljnih kooperacija, valorizaciji tržišta, jačanju lične zainteresovanosti, davanju koncesija stranim kapitalistima, podsticanju trgovine - trgovina je čak osnovna karika za koju se treba uhvatiti da bi se obezbedila pobeda -, korišćenju tržišnih instrumentarija za unapređenje ekonomije i sl. Lenjin je takođe istakao da NEP donosi napuštanje ekonomske homogenosti, pluralizaciju svojine i pretvaranje homogenog ekonomskog sistema u "mešano društvo".

Nova ekonomska politika, po Lenjinovom priznanju, "predstavlja prelaz na novu kapitalizam u znatnoj meri". To je korak nazad koji ne samo omogućava određeno oživljavanje kapitalizma nego i koji vodi tako oštroj konfrontaciji kapitalizma i socijalizma da se radi o tome ko će koga.

Iako se uvođenjem nove ekonomske politike radilo o tome ko će koga preteći i nadvladati - sovjetska vlast kapitalizam ili kapitalizam sovjetsku vlast - Lenjin je smatrao da sovjetska vlast ima šanse da izađe kao pobednik ako se bolje organizuje i ako se "osloni na poslednji izvor snaga - na mase radnika i seljaka".

Lenjin je smatrao da perestrojka nije nužna samo u domenu ekonomije nego i u ostalim domenima društvenog i političkog života.

Perestrojka u političkom životu treba da znači debirokratizaciju državnog i političkog života - borbu protiv birokratije uvlačenjem masa u upravljanje državom i jačanjem demokratije i demokratske odgovornosti u svim oblastima političkog života.

Lenjin je zahtevao i perestrojku partije. Tu perestrojku on je označio kao usklađivanje partije sa novim zadacima. U primedbama na zadnju tačku plana rada CK RKP(b), sastavljenog za X Sverusku partijsku konferenciju, zakazanu za 28. maj 1921. godine, Lenjin je sugerisao da budu dva referata o radu CK "u sadašnjoj etapi (faktičkoj), a takođe i plan njene perestrojke po novim zadacima".

Usklađivanje partije sa novim zadacima društvene izgradnje treba da znači ograničenje uloge partijskog vrha - sekretarijata i politburoa - jačanje uloge CK, obezbeđivanje prevage radničkog elementa u CK, afirmaciju i češće sazivanje kongresa, tolerantniji odnos prema onima u partiji koji drugačije misle i, što je naročito važno, "proveravanje rada partijaca pomoću *vanpartijaca*".

U okviru ove perestrojke je i Lenjinov predlog da se Staljin, zbog netolerantnosti i grubosti prema saradnicima, ukloni sa rukovodećeg mesta u partiji.

Perestrojka treba da znači i izmenu stila rada najvažnijih državnih i političkih organa. U pismu istaknutom boljševičkom rukovodiocu A. D. Cjurupi od 21. januara 1922. godine u kome razmatra slabosti sovjetskog društva i daje uputstva kako da se one otklone, Lenjin ne samo govori o "perestrojci rada CNK, CKO i malog SNK" nego istovremeno ukazuje i šta ta perestrojka konkretno treba da znači.

Polazeći od toga da je odsustvo provere izvršenja odluka "naš najkorenitiji nedostatak" Lenjin je kao prvi i najpreči zadatak postavio "proveru izvršenja odluka i uspostavljanje lične odgovornosti". U perestrojku Lenjin je ubrojio i "radikalnu pregradu našeg odvratnog birokratskog rada", "smanjenje papirnosti" i "borbu s papirnim morem". Drugačije se iz birokratizma i samovolje koji nas guše neće izaći, naglasio je Lenjin.

U jeku izvođenja perestrojke Lenjin je mnogo jasnije i potpunije sagledao mnoge stvari koje su se ticale izgradnje novog društva, na koje treba ukazati. On se i *prak-*

tično tj. *na delu* uverio da bi bilo bolje da su stvari tekle po istorijskom redosledu - prvo državni kapitalizam pa socijalizam, jer se u tom slučaju posle osvajanja vlasti ne bi vraćali državnom kapitalizmu, a i teškoće izgradnje novog društva bile bi neuporedivo manje.

Tokom izvođenja perestrojke Lenjin je potpunije shvatio ne samo da socijalizam na neadekvatnoj tj. negativnoj ekonomskoj i istorijskoj osnovi ne može biti autentičan nego se u to još više i praktično uverio.

Iako je perestrojku teorijski osmislio i praktično inicirao Lenjinu nije bilo suđeno da je dovrši - slabo zdravlje poslednjih godina njegovog života i brza smrt su ga u tome definitivno omeli. No čak i da je Lenjin perestrojku ostvario ona socijalizam ne bi oslobodila njegove istorijske ograničenosti tj. negativne ekonomsko-istorijske osnove sa koje je on startovao, ali bi njegovu izgradnju učinio uspešnijom, više autentičnom i svakako manje dramatičnom.

Posle Lenjinove smrti došlo je najpre do zaklinjanja na vernost Lenjinu - to rade ne samo Staljin, Buharin i Zinovjev, nego oficijelno i sva partija - a zatim do različitih interpretacija Lenjinovog dela, onoga što je bitno u tom delu i značaja tog dela za praksu socijalističke izgradnje. Različite interpretacije i različito isticanje u prvi plan pojedinih elemenata Lenjinovog dela i teškoće izgradnje socijalističkog društva doveli su ubrzo i do oštih sukoba oko lenjinizma i njegove praktične primene, što je sasvim i razumljivo, jer teorijski stavovi imaju neposredne praktično-političke implikacije.

Dva najznačajnija, a i najsudbonosnija, teorijska sukoba bila su sukob Trockog i Staljina oko permanentne revolucije ili izgradnje socijalizma u jednoj jedinoj zemlji, i diskusija oko ekonomskih osnova sovjetskog društva i agrarne politike tj. sukob Staljina sa Buharinom i njegovim istomišljenicima, koji je poznat kao sukob s desnim skretanjem u RKP(b).

Prva diskusija je opšteg karaktera i u njoj su strateška politička pitanja bila prvo-razredna. Ekonomska politika bila je drugostepena pa zato u tu diskusiju nećemo zalaziti. Uzgred ćemo primetiti da se u raspravi o permanentnoj revoluciji diskutovalo i o ekonomskim osnovama sovjetskog društva i agrarnoj politici, i da je Trocki o tome rezonovao sa anti-nepovskih pozicija. Strah od obnove kapitalizma posredstvom NEP-a odveo ga je na put levog radikalizma i u ovom pitanju. U diskusiji o permanentnoj revoluciji ili izgradnji socijalizma u jednoj zemlji, gledano u celini i u istorijskim razmerama, ni Trocki ni Staljin nisu bili u pravu - prvi, jer je sama istorija njegovu teoriju o permanentnoj revoluciji praktično demantovala, a drugi, što nije shvatio da u izolovanoj i nerazvijenoj zemlji, i uz to okruženoj snažnim kapitalističkim antagonistom, izgradnja autentičnog socijalizma nije moguća. Pod parolom izgradnje socijalizma, *naknadno* se izgrađuju materijalne i socijalne pretpostavke socijalizma, ali ne i sam socijalizam u pravom smislu te reči. Revolucionarni subjekti i radni narod, forsiranjem istorije, tokom vremena uspevaju da naknadno ostvare stvarne pretpostavke za socijalizam, ali sam politički sistem postaje žrtva ubrzanja istorije, tj. socijalizam postaje deformisan i osakaćen, pa kao takav ne može da obezbedi trajnu istorijsku egzistenciju.

Druga diskusija neposredno se tiče našeg predmeta i mi ćemo joj zato pokloniti više pažnje. Za ovu diskusiju treba reći da je trajala mnogo više od prve - trajala je sve do sredine 30-tih godina. Glavni antagonisti u ovoj diskusiji bili su Staljin i Buharin sa svojim najistaknutijim istomišljenicima - Rikovom, Pjatakovim, Ugljanovim i dr.

U prikazivanju diskusije o agrarnoj politici na selu i ekonomskim osnovama sovjetskog društva više pažnje ćemo pokloniti Buharinovim shvatanjima, jer su ona manje poznata od Staljinovih.

Pitanjima ekonomike prelaznog perioda Buharin se, kao što je poznato, pozabavio za Lenjinovog života - 1920. godine objavio je posebnu studiju o tom pitanju. To je, kako stoji u podnaslovu, bio prvi deo obimnije knjige koja razmatra opšta pitanja transformacionog procesa. Tu se razmatra opšta struktura svetskog kapitalizma i opšte pretpostavke komunističkog društva. Tu knjigu Lenjin je, kao što je poznato, i visoko pohvalio i oštro kritikovao, kako sa stanovišta metoda tako i stanovišta teorijskih stavova i zaključaka.

Drugi deo knjige, koji je trebalo da neposredno razmatra ekonomiku prelaznog perioda od kapitalizma ka komunizmu Buharin nije uspeo da završi. Ali, on je od 1920. godine na tu temu objavio niz članaka ili samostalnih brošura. "Novi kurs ekonomske politike" objavljen je 1920. godine i tu on objašnjava nužnost prelaza na NEP. Opravdavajući ratni komunizam vojnom situacijom i teškim stanjem u zemlji, Buharin smatra da sada tj. posle sloma intervencije treba uspostaviti ravnotežu između proletarijata i seljaštva, koja je u periodu građanskog rata postojala, jer su njihovi interesi i sada isti. Ta nova ravnoteža treba da se ostvari Novom Ekonomskom Politikom.

U drugom, značajnijem radu o ovom pitanju - referatu koji je 17. aprila 1925. godine podneo na sastanku aktiva moskovske organizacije, Buharin je istakao značaj trgovine, privatne inicijative seljaštva, robne razmene, zavođenja kooperacije i dr. On je zatražio da se seljaštvu otvori širi prostor ne samo za robnu razmenu, trgovinu i privatnu inicijativu, nego i da se sa njega skinu i mnogi nalozi i opterećenja iz ranijeg perioda. Takvom politikom se ne samo podstiče ekonomski uspon sela nego stvaraju uslovi i za ograničeno bogaćenje seljaka. Podstičući bogaćenje seljaka kao vrlo pozitivnu ekonomsku meru on je čak formulisao i parolu "Obogaćujte se!". Pošto je ova parola izazvala iznenađenje i otpore, Buharin je smatrao za potrebno da stav precizira i da time nesporazume otkloni. Tom prilikom je istakao da je sasvim pravilnu misao izrazio na nepravilan način, tj. da je dužnost partije da radi na podizanju narodnog blagostanja.

Buharin se izjasnio i protiv zaoštavanja klasne borbe na selu i njenog razvijanja "sve dok ne obesnažimo i ne ekspolatišemo kulake".

U podnetom referatu Buharin se usprotivio administrativnom mešanju u ekonomski život. "Manje administrativnog uticaja, više ekonomske borbe, više razvijanja privrednog obrta" - istakao je on.

Buharin je istakao da politika NEP-a nije smišljenja na kratko vreme, nego da je vrlo duga orijentacija.

Pitanjem ekonomske politike prema seljaštvu Buharin se pozabavio i u radu "Neka pitanja ekonomske politike", objavljenog 1925. godine, u kome je i dalje razvijao svoje nazore o tom pitanju. On se u tom radu dotakao i ostalih pitanja tekuće politike, kao i stavova vodećih sovjetskih rukovodilaca. Tu je ne samo ukazao na razliku u shvatanjima Lenjina i Trockog nego je dao i vrlo oštru kritiku Trockog.

Na XIV konferenciji RKP(b), održanoj aprila 1925. godine, Buharin se posebno pozabavio pitanjem srednjaka, njegovoj ulozi u privrednom životu zemlje, o kome se tada mnogo diskutovalo. Ono što ovde treba posebno istaći je da se energično zalagao za bedne slojeve na selu i za ostale trudbenike, čak je rekao "da ih treba podržavati do groba", ali se pritom distancirao od naglog i radikalnog raskulaćenja. "Borbu sa kulakom mi ćemo ustrojiti na nov način, kako to proizilazi iz sadašnjih uslova" - istakao je Buharin.

U svim radovima koje je napisao, Buharin je isticao značaj krupne industrije za izgradnju socijalizma. On je krupnu industriju tretirao kao "polaznu tačku celokup-

nog tehnološkog razvitka", kao "bazu ekonomskih odnosa komunističkog društva", kao "polugu socijalnih snaga". U tom smislu, razvitak proizvodnih snaga je "osnovni zadatak privredne politike" - naglasio je Buharin.

Hlebna kriza, koja se zaoštrila početkom 1928. godine, podstakla je Buharina da se ponovo osvrne na ekonomsku politiku na selu. On je to uradio u članku "Primedbe ekonomiste", objavljenog u partijskom listu "Pravda", 30. septembra 1928. godine. Pored iznošenja ranijih teza, on je ovde razmotrio i neke druge probleme. Osvrćući se na strukturu društva u prelaznom periodu ka komunizmu Buharin ističe da klase još uvek ostaju i da "se klasna borba povremeno zaoštrava". Ali, društvo u tom periodu "predstavlja i određeno jedinstvo, iako protivrečno". Ovde treba primetiti nešto blaži stav Buharina u pitanju klasne borbe. Za razliku od Staljina koji, od vremena revolucije, ističe da klasna borba jača i da se zaoštrava, Buharin je smatrao da se ona *povremeno zaoštrava*.

U pomenutom radu Buharin je istakao neophodnost ostvarivanja privrednih proporcija, tj. obezbeđivanja međusobne podudarnosti raznih grana proizvodnje i potreba, i različitih sfera same proizvodnje, ili, drugačije rečeno, uslova praktične ravnoteže. Pri tome, on je pravio analogiju sa II tomom Marksovog "Kapitala". Proporcije narodne privrede obezbeđuju se planom. Govoreći o planu, Buharin ističe da on "istovremeno predstavlja i predviđanje (prognozu) i direktivu".

U pomenutom članku Buharin se osvrnuo i na postojeću hlebnu krizu i istovremeno istakao da su nju proizveli više faktora - prvo, narušavanje privrednih proporcija, a zatim i još više, slabost rukovođenja. On je istupio protiv svakog diletantstva o pitanjima agrarne politike partije i zatražio kolektivno i naučno razmatranje datih problema. Istovremeno on je naglasio da birokratizam i prenaplašena centralizacija predstavljaju ozbiljne prepreke na tom putu.

Od Buharinovih radova pomenućemo još samo "Lenjinovo političko zaveštanje". To je referat koji je on podneo na svečanom zasedanju održanom povodom petogodišnjice Lenjinove smrti, i on je objavljen 1929. godine. Po svom sadržaju referat predstavlja komentar pet poznatih Lenjinovih članaka nastalih pred sam kraj njegovog života - "O našoj revoluciji", "O kooperaciji", "Bolje manje, ali bolje", "Stranice iz dnevnika" i "Kako treba da reorganizujemo Rabkrin?". Buharin ne samo tumači smisao Lenjinovih članaka, nego ukazuje i na njihov ogromni aktuelni značaj za socijalističku izgradnju. Hvaleći Lenjina za izuzetnu teorijsku nadarenost i za praktičnu političku mudrost, Buharin je naročito isticao njegovo upozorenje da o pitanjima agrarne politike i odnosima prema seljaštvu treba biti vrlo oprezan i da treba izbegavati zaletanja i neodmerenosti.

Tretiranje pet poslednjih Lenjinovih članaka kao Lenjinovo zaveštanje i isticanje njihove izuzetne važnosti za tekuću socijalističku izgradnju u vreme kad je Staljin krenuo suprotnim putem, nije samo bio izazov Staljinu, nego i *manifestno* neslaganje sa njegovim kursom. Staljin je to vrlo dobro razumeo i to ga je najviše podstaklo da se sa Buharinom nemilosrdno konfrontira i definitivno obračuna.

Staljinovu konfrontaciju sa Buharinom nećemo hronološki izlagati jer je to vrlo obimna materija. Ukazaćemo samo na neke podatke i odluke, koje smatramo značajnim. Prilikom kontroverzne diskusije o tempu razvitka zemlje na novembar-skom plenumu CK 1928. godine Buharinova koncepcija bila je ne samo podvrgnuta oštroj kritici nego je već tada okarakterisana kao "buharinovština", što znači odstupanje od partijske politike i ozbiljna politička diskvalifikacija.

Ubrzo iza pomenutog plenuma tj. krajem januara i početkom februara 1929. godine održana je sednica politbiroa CK i Prezidijuma CK RKP(b). Na tom zasedanju

Staljin je ne samo istupio sa oštrom nego i sa podrobnom kritikom Buharinovih stavova. Staljin je Buharina optužio naročito za njegovu umerenost tj. za njegovo protivljenje izvanrednim merama protiv kulaka, protiv opterećivanja kulaka dodatnim nalogima i sl. Staljin je tom prilikom Buharina svrstao i u antipartijske elemente - za njegov članak "Primedbe ekonomiste" rekao je da je "antipartijski eklektički članak". Time se već konstituiše jedna od bitnih crta staljinizma - da se onaj koji drugačije misli tretira kao neprijatelj.

Kritiku Buharinove koncepcije Staljin je nastavio u nekoliko svojih posebnih radova i u nizu referata za partijske plenuma. Ta Staljinova kritika je, manje više, poznata i mi je nećemo posebno razmatrati. Ukazaćemo samo na glavne motive i bitne osobenosti.

Staljin se protiv Buharina usmerio ne samo radi pobijanja njegove ekonomske koncepcije nego još više zbog njenih *političkih implikacija*. Buharin je javno istupio protiv administriranja u sferi ekonomije i protiv nametanja i prisile. On je naglašavao ličnu zainteresovanost i dobrovoljnost. Buharin je implicitno bio i protiv etatizma, čiju je opasnost već naslućivao. To mu Staljin u kritici naročito prebacuje. "Kudikamo je realnija opasnost s desna, opasnost od ljudi koji žele da likvidiraju regulatorsku ulogu države na privredu" - istakao je Staljin. Pledirajući za autonomiju privrednih subjekata, za tržište i robnu proizvodnju, Buharin je implicitno utemeljivao političku liberalizaciju, koju takva ekonomska organizacija nužno sobom donosi. On je političku liberalizaciju utemeljivao ekonomskom liberalizacijom. Uz to, svojom tržišnom orijentacijom on je bio prepreka birokratskom administriranju i etatističkoj orijentaciji sistema. Time je on bio odlučni protivnik staljinizma i to na samom njegovog početku. To, kako smo već istakli, pre svega, a možda i više od svega ostalog, objašnjava tragični ishod njegove konfrontacije sa Staljinom.

Pošto je u Buharinovoj ekonomskoj koncepciji, pa i u njegovoj koncepciji agrarne politike, bilo opšte-teorijskih i metodoloških slabosti - teorija ravnoteže i teorija urastanja u socijalizam, Staljinu nije bilo teško da ih primeti i da ih uspešno iskoristi. U Staljinovoj kritici Buharina bitna su tri prigovora - da podriva jedinstvo radnika i seljaka u borbi za novo društvo, da svojom tržišnom orijentacijom ugrožava sam socijalizam i da je zbog toga "desno skretanje najveća opasnost za socijalizam". Smisao Staljinove kritike je afirmisanje etatističko-centralističke i komandne ekonomije za koju se već bio odlučio.

Staljinovoj konfrontaciji sa Buharinom oko ekonomskih osnova sovjetskog društva i agrarne politike partije napisano je vrlo mnogo radova i teško je biti pouzdan sudija o tom sukobu i u tim pitanjima, utoliko više što ni sama istorija taj sukob nije do kraja praktično verifikovala. Ipak ćemo se osmeliti da se, o opštem stanju u zemlji i o toj konfrontaciji, kritički odredimo.

Najpre ćemo formulisati dve ključne ocene:

1. Za sovjetsku ekonomiju posle Lenjinove smrti treba reći da nije bilo optimalne alternative, jer su je teška situacija u zemlji, stanje u partiji i spoljašnji faktor onemogućavali. Glavno u datim uslovima nije bilo iznalaziti najbolju, nego izbeći najgoru alternativu.

2. U celini uzeto, posle Lenjina, niko nije bio u pravu, jer su svi operisali sa poluistinama. Buharin i njegove pristalice su bili u pravu kad su insistirali na NEP-u, ali su grešili što su ga radikalizovali. Trocki je bio u pravu kad je upozoravao na kapitalističke elemente i tendencije NEP-a, ali je grešio kad ga je, iz straha od kapitalizma, minimizovao i odbacivao. Staljin je bio u pravu kad je uviđao kuda vodi radikalizovani NEP, ali je grešio što je bio protiv nastavka NEP-a u Lenjinovom smislu. Ove ključne ocene ćemo pokušati da konkretnije razvijemo i dokažemo.

Osnovna Buharinova orijentacija bila je u suštini pravilna - odbrana NEP-a i plediranje da se NEP nastavi i očuva. Ali opravdano pledirajući za NEP, Buharin ga je radikalizovao. Na dobrom putu, on je prešao dozvoljenu i pravu meru stvari. Pored toga, on nije dovoljno sagledao sve implikacije njegove koncepcije - među kojima ima i loših i štetnih.

Staljinova slabost sastojala se u tome što NEP nije dovoljno uvažio i nastavio, nego ga je preskakao i eliminisao, i što je ekonomiju prelaznog perioda pretvorio u rigoroznu monističku, centralističku i komandnu ekonomiju. Dok je Buharin radikalizovao NEP, Staljin je radikalizovao komunističku komponentu ekonomskog sistema - podružtvljavanje, koje je nasilno ostvarivao. Svaki je, u određenoj meri i na određen način, bio žrtva manje ili veće jednostranosti.

Ne može se sigurno tvrditi da je Staljinova koncepcija rigorozno monističke i etatističke ekonomije bila efikasnija i progresivnija od NEP-a, jer NEP nije izrazio sve svoje potencijalne mogućnosti, pošto je bio prevremeno i nasilno presečen i eliminisan. Ali, pošto je polet privrednog života u periodu NEP-a bio veliki, može se pretpostaviti da bi njegovi rezultati bivali sve veći. Da li bi u svom razvijenom vidu mogao da ugrozi socijalizam? Mi smo mišljenja da *ne bi morao*, jer je njegove ekscese bilo moguće ograničavati uvođenjem određenih faktora sa suprotnim dejstvom, i jer je pravno-politička nadgradnja bila dovoljno jak faktor zaštite socijalizma.

Da se NEP nastavio on bi sigurno bio na nivou mogućnosti sovjetske privrede. Međutim, Staljinov model monističke i centralističko-komandne ekonomije bio je, više ili manje, ispod stvarnih mogućnosti sovjetske privrede. Drugim metodama moglo se i više postići.

Alternativa je, po svoj prilici, bila nastavljanje *dualne* ekonomije i *mešovitog* društva, koje je inicirao Lenjin, produžavanje NEP-a i njegovo postupno usaglašavanje sa strateškim ciljevima revolucionarnog pokreta. NEP se nije mogao sve više radikalizovati, ni postati *trajna* strateška orijentacija, jer se radi o prelasku iz kapitalizma u komunizam. Ali, on je i dalje, za određeni period, *morao* biti prihvaćen i nastavljen kao *istorijska neminovnost*, i kao *posredujuća* karika u izgradnji sovjetskog društva.

Nastavljanje NEP-a imalo bi i korisne *političke* posledice - otvorilo bi prostor za demokratizaciju sovjetskog društva i za borbu protiv birokratizma.

Kritikom i odbacivanjem Buharinovih koncepcija, napuštanjem NEP-a i prelazom na ubranu industrijalizaciju i nasilnu kolektivizaciju konačno je oformljena koncepcija *monističke* i *centralističko-komandne ekonomije*, koja je suvereno vladala u Sovjetskom Savezu i ostalim socijalističkim zemljama sve do sredine 80-tih godina. Koliko je bila neprikosnovena pokazuje i činjenica da se sve do perestrojke nije smelo govoriti o ekonomskim reformama i reformisanju sovjetske ekonomije. Govorilo se samo o usavršavanju ekonomskog sistema, ili o ubrzanju ekonomskog razvitka. Slabosti u ekonomiji nisu se izvodile iz samog sistema nego iz njegove slabe primene. Drugačije rečeno, smatralo se da je sistem - u tom smislu i ekonomski sistem - dobar, a da slabosti nastaju iz odstupanja od modela, ili, od njegove neadekvatne primene.

Monistička i komandno-planska ekonomija je - blagodareći centralizaciji snaga i resursa, za relativno dugo vreme davala vidne rezultate i, blagodareći njoj, Sovjetski Savez se uzdigao na nivo svetske super sile. Ali, ona se vremenom pokazala i kao *unutrašnja* granica samog načina proizvodnje, jer je ignorisala materijalnu zainteresovanosti proizvođača, ometala racionalno gazdovanje ekonomijom, kočila reforme i onemogućavala modernizaciju. A početkom 80-tih godina dovela je zem-

lju u ozbiljnu krizu. Ta kriza naterala je sovjetsko rukovodstvo da se orijentiše na perestrojku. Ta perestrojka je počela sa dolaskom Gorbačova na čelo partije 11. aprila 1985. godine.

Osobenost perestrojke sastoji se u tome što je donela nove orijentacije, kako na planu ekonomije tako i na planu političkog sistema. U oba domena ona se nadovezuje na Lenjina i revalorizuje njegove stavove iz poslednjeg perioda njegovog života. U stvari, perestrojka se od početka inspiriše Lenjinom i nastoji da se odvija u duhu Lenjinovih vizija. Gorbačov ne samo često navodi Lenjinove stavove nego ih smatra i kao strateške orijentire u izvođenju perestrojke.

Okosnicu perestrojke, sa gledišta ekonomske reforme i modernizacije ekonomske organizacije, predstavljaju tri događaja - junski plenum 1987. godine, plan Javlinskog, poznat kao plan "500 dana", i odluke 28. kongresa KP SS, na kome su ozvaničene radikalne promene u ekonomiji - pluralizacija oblika svojine, ubrzani prelaz na tržište, dekolektivizacija, privatizacija zemlje i sl.

Ekonomske promene u duhu Lenjinovog NEP-a Gorbačov je najavio čim je došao na čelo perestrojke. Na plenumu CK 23. aprila 1985. godine on je najavio promene u sferi rada, dalje aktiviranje ljudskog faktora, povećanje odgovornosti u radu, borbu protiv rasipništva i gubitnika i sl. On je ukazao na značaj daljeg razvitka krupne industrije i kapitalne izgradnje. Pošto je naveo korake koje treba napraviti u sferi ekonomije, Gorbačov je zaključio: "Sada nam je postala jasnija koncepcija perestrojke preduzeća".

Dalji vrlo značajan korak u elaboraciji ekonomske perestrojke imao je Plenum CK KP SS održan 25. juna 1987. godine. Značaj ovog Plenuma sastoji se u tome što se isključivo bavio ekonomskom problematikom, označio svestrani pristup toj problematici i što je naznačio projekat celokupne dalje ekonomske reforme.

Plenum je ozvaničio novi kurs, tj. orijentaciju na autonomiju preduzeća, poslovanje po privrednom računu, uvođenje tržišta i robno-novčanih odnosa, materijalno stimulisanje trudbenika i sl. Isto tako, on je dekretovao ubrzanje kapitalne izgradnje, usavršavanje proizvodnog mehanizma kao i povećanje stručnosti i stručnjaka u proizvodnom procesu. Ukratko, on je naznačio imperATIVE kako u tehničko-proizvodnoj sferi tako i u sferi organizacije rada i stručne osposobljenosti.

U isto vreme, na planu državne regulative, usvojen je "Projekat zakona o državnim preduzećima", koji je postulirao potpunu finansijsku samostalnost preduzeća - ono mora da racionalno gazduje, da živi od svog dohotka i da samo snosi rizik, tj. posledice svog neuspešnog poslovanja i likvidacije. Projekat predviđa da se preduzeća oslobađaju potpune zavisnosti od ministarstava - ona dobijaju mogućnost i da samostalno obavljaju spoljno-trgovinske poslove i dobijaju pravo na samostalni devizni fond i dr.

Sve navedeno je dobro zamišljeno ali nije ni blagovremeno a ni uspešno ostvareno, čemu su doprineli kako otpori ortodoksne struje u rukovodstvu tako i nedoraslost i neodlučnost samog Gorbačova. Tako je reforma zaostajala iza zahteva tekućeg momenta. A, kašnjenje reforme, po prirodi stvari, značilo je povećanje i ubrzanje ekonomske krize, a time i krize samog društva.

U traženju izlaza iz krize angažovan je ekonomist Grigorij Javlinski koji je pripremio plan, poznat pod nazivom "500 dana". Taj plan je označio oslobođenje od preostalih dogmi i radikalnan iskorak u reformisanju sovjetske ekonomije. Bitna osobenost tog plana sastoji se u tome što je bio *radikalno reformski* - predviđao je ubrzani prelazak na tržište i naznačio je čitav mehanizam tog prelaza, kako kate-

gorijalni tako i institucionalni. Plan je takođe sadržavao i koncepciju dobrovoljnog ekonomskog dogovora republika koje su činile Sovjetski Savez.

Kao radikalno reformski, plan Javlinskog je ekonomsku racionalnost i tržišnu efikasnost stavio iznad socijalne odgovornosti, ili, drugačije rečeno, dimenzije tržišta proširio je na račun socijalne odgovornosti sistema. Zato, pored ostalog, i nije bio prihvaćen. Pojedini akteri perestrojke kao na primer Jakovljevi smatraju da je taj plan predstavljao poslednju šansu da perestrojka uspe i da je odbacivanjem plana "500 dana" ona već bila osuđena na propast.

Odbacujući plan Javlinskog, Gorbačov je istupio sa svojim planom sadržanim u "Osnovnim smernicama ...". U tom planu on je pokušao da pomiri ekonomsku reformu i socijalnu odgovornost, ali je ipak ekonomsku reformu ograničio radi socijalne odgovornosti. Pluralizacija svojine, privatizacija i univerzalizacija tržišnog mehanizma još uvek su bili ograničeni kolektivizmom i socijalnom odgovornošću. Isto je, u osnovi, bio slučaj i sa planom predsednika vlade Popova.

Ograničenje ekonomske reforme još više je ne samo produbilo ekonomsku krizu nego je dramatično i celokupnu ekonomsku situaciju. Radi izlaska iz pogubne krize i očuvanja društvene stabilnosti silom prilika se, na kraju, pribeglo dekollektivizaciji, privatizaciji, uključujući tu i zemlju i suverenizaciju tržišta. Taj kurs je ozvaničen na XXVIII partijskom kongresu održanom početkom jula 1990. godine. Ali, ovaj reformski radikalizam došao je isuviše kasno da bi privredni sistem mogao spasiti od propasti. Pored toga, ekonomsku krizu pratila je i teška politička kriza - politička pluralizacija sistema, osnivanje političkih partija i pokreta od strane aktera same perestrojke, sukob centra tj. saveza i republika, što je sve doprinelo da i ekonomija i politika krahiraju i da ne samo sistem, nego i zemlja nestane sa istorijske scene.

Ko je u pitanju ekonomske reforme bio u pravu, kako danas treba ocenjivati aktere i antagoniste, i koje su pouke kraha perestrojke za savremenost, pa i za transformaciju društvene svojine posle kraha realnog socijalizma?

U pogledu bitne antitetike - reformski radikalizam ili socijalna odgovornost, reći ćemo da se, *načelno gledano*, u reformisanju ekonomije moralo obavezno voditi računa o socijalnoj odgovornosti, jer sistem bez socijalne duše nije i ne može biti socijalistički sistem. Ali, *situaciono gledano*, tj. kad je perestrojka zapala u takvu ekonomsku krizu koja je zapretila da sasvim ugrozi kako nju tako i celo društvo, ekonomska racionalnost i efikasnost koju obezbeđuje brži ekonomski rast, morali su ići ispred socijalne odgovornosti. Bolje je bilo da se blagovremenom dekollektivizacijom i univerzalizacijom tržišta društvo polarizuje na bogate i siromašne nego da, iz straha od toga, sve propadne. Lenjin se u vrlo teškim međunarodnim i unutrašnjim uslovima nije plašio da otvori vrata kapitalizmu čak do mere da se stvarno radi o tome ko će koga nadjačati, jer je verovao u podršku širokih radnih masa i organizatorsku snagu partije i političkog sistema. Takva smelost bila je i u vreme perestrojke neophodna, ali ona je, nažalost, sasvim izostala. Umesto nje postojali su zbunjenost, zaplašenost i neodlučnost. Zato je pored ostalog i došlo do kraha svega.

Tragedija realnog socijalizma sastoji se u tome što je bio isuviše dugo veran kolektivizmu. Budući predugo zarobljenik kolektivne svojine, ekonomskog monizma i monističkog dogmatizma, on je izgubio mogućnost da se blagovremeno i efikasno reformiše, da ide naporedo sa zahtevima istorije i da ostane na nivou istorije.

Ako je tragedija realnog socijalizma bila u tome što je i suviše zagovarao kolektivizam, tragedija društva koje nastaje na razvalinama realnog socijalizma može biti, i po svojoj prilici će biti, u tome da spas traži i iznalazi u radikalnoj dekollektivizaciji,

privatizmu i grubom individualizmu i da u ime toga zaboravi na svaku socijalnu odgovornost. Time bi se ne samo izgubila socijalna stabilnost nego bi se zapalo u anahronizam. U stvari, vreme čvrstog i tvrdog liberalizma i liberalnog kapitalizma već je i na Zapadu prošlo, pa i sami razvijeni kapitalizam ide putem socijalizacije profita i socijalne integracije. U tom smislu, ekonomska alternativa posle sloma realnog socijalizma i našeg tekućeg stanja nije rigorozna dekolektivizacija ni univerzalna privatizacija nego *svojinska pluralizacija*, koja ostavlja mesta i za društvenu svojinu, ali koja je stavlja u situaciju da svoju racionalnost i opravdanost dokazuje u konkurenciji i kompeticiji sa ostalim vidovima svojine. Kult društvene svojine treba napustiti. Nju treba tretirati kao *kolektivno bogatstvo*, održavati i unapređivati je kolektivnim naporima njenih subjekata i racionalnim oblicima funkcionisanja, i čuvati je od privatističke opsesije njenih rukovodećih struktura, ili od pohlepe spoljnjih novopečenih bogataša. A kad ona ne može da sebe opravda i dokaže svoju valjanost onda je ne treba lešinarski raščupati, nego se sa njom dostojno oprostiti - oprostiti se kao sa dostojanstvenim pokojnikom. S druge strane, privatnu svojinu i individualno preduzetništvo ne treba satanizovati. Njima treba otvoriti prostor da se nesmetano afirmišu, ali njihove efektne rezultate treba ograničavati socijalizacijom dobiti i profita. Svojinu treba tako reformisati da bogatstvo njenih oblika uvećava kako individualno bogatstvo tako i društveno bogatstvo i da njihova povezanost doprinosi blagostanju individua i stabilnosti društva.

Naše izlaganje završićemo jednom smelom konstatacijom. Najnegativnija posledica kraha realnog socijalizma nije na strani svojine nego *na strani rada* i ona je utooliko teža. Ona se sastoji u tome što su obezvređeni rad i proizvodna delatnost i što ljudi izlaz traže izvan rada - u sitnoj trgovini, švercu, lakoj zaradi i sl. Otuda je *vraćanje dostojanstva radu, proizvodnji i stvaralaštvu* isto tako bitno kao i iznalaženje racionalnih modaliteta transformacije društvene svojine. I najzad - kao puku istoriju i krajnji zaključak iz svih konfrontacija - da se *jednakost*, u smislu kolektivizma i socijalne odgovornosti, i *sloboda*, u smislu individualne inicijative i individualne alternative, ne mogu ni razdvajati ni suprotstavljati i da se pitanje svojine i danas mora rešavati ne samo u funkciji ekonomskog progressa nego i u funkciji ostvarivanja individualne slobode. U ekonomiji treba otvoriti prostor za razne oblike svojine, ali i samu individualnu slobodu treba štititi ekonomijom i ekonomskom organizacijom.